

3

Koti asiakkaan ja työntekijän kohtaamispaikkana

Kirsi Juhila

Johdanto

Koti on monilla merkityksillä ladattu sana. Siihen kytkeytyy niin kulttuuriisia ja yhteiskunnallisia kuin henkilökohtaisia ja kokemuksellisia merkityksiä. Niinpä sen kuvaaminen ja erittelemine, mitä koti tarkoittaa asiakkaan ja ammattilaisen kohtaamispaikkana, on monitasoinen ja -mutkainen asia. Jotta tähän moninaisuuteen päästään käsiksi, on ensin pureuduttava itse kodin käsitteeseen. Nopeasti ajatellen koti tarkoittaa sitä fyysistä tilaa, jossa ihmiset asuvat. Tämä on kuitenkin liian kapea tulkinta, sillä koti ei palaudu asuntoon, eikä asunto ole aina koti. Kotia asiakkaan ja ammattilaisen kohtaamispaikkana pitää lähteä jäsentämään laajemmassa merkityksessä.

Paul O'Connor (2018, 1) kirjoittaa, että luomme ja uusinnamme jatkuvasti sitä, mitä koti meille merkitsee arkisessa elämässämme:

Koti ei rajaudu yksittäisten kotitalouksien sisälle, vaan se voidaan paikantaa monilla tasoilla. Jos ajatellaan paikkaa, se voi viitata yksittäiseen rakennukseen tai huoneistoon, naapurustoon, kaupunkiin tai maahan. Jos ajatellaan sosiaalisia ryhmiä, voimme tuntea olevamme kotona perheemme, naapurustomme ja paikallisyhteisömme kanssa, ystävysten tai työkaverien parissa tai omaksi kokiemme poliittisten, uskonnollisten ja etnisten ryhmien piirissä. Useimmille meistä koti merkitsee päällekkäisiä ja sisäkkäisiä paikkoja ja sosiaalisia suhteita. Se on missä tahansa, missä tunnemme pyyteetöntä kuulumista ja tunnustamista. Se tuottaa meille vakaan keskuksen, josta käsin jäsenämme kokemaamme ja ymmärrämme maailmaa. (O'Connor 2018, 1, käännös KJ)

Paul O'Connorin luonnehdinta kodista korostaa paikkaa ja siihen kuulumista. Globalisaation ja lisääntyneen liikkumisen myötä koti paikkana ja kuulumisen kokemuksena ei ole menettänyt merkitystään. Asia on oikeastaan päinvastoin, sillä tarve luoda ja merkityksellistää itselle vakaa ja turvallinen kotipaikka (keskus), josta käsin on mahdollista asettua maailmaan ja sen monenlaisiin epävarmuuksiin ja riskeihin, on pikemminkin lisääntynyt. Kotipaikka voidaan myös jakaa toisten kanssa. Kun ihmiset tuntevat kuuluvansa samaan kotipaikkaan, kollektiiviseen kotiin, heidän välilleen rakentuu solidaarisuutta ja yhteisiä päämääriä, jotka saattavat tuottaa esimerkiksi marginalisoiduille ryhmille selviytymisen ja voimaantumisen kokemuksia. Toisaalta kollektiivisesti jaetut kotipaikat voivat myös saada aikaan ulkopuolisuutta: ihmiset voivat alkaa puolustaa aggressiivisesti omaa kotiaan ja syrjiä niitä, jotka ovat tämän paikan ulkopuolella. (O'Connor 2018, 5; ks. erilaisista kodin määrittelyistä ja merkityksistä myös esim. Douglas 1991; Mallet 2004; Blunt & Dowling 2006.)

Kodin olemassaolo eli kotipaikka on ihmisille tärkeä asia. Se luo kiinnekohdan ja pohjan, jolle merkityksellinen elämä rakentuu. Kun meillä on koti, tunnemme kuuluvamme johonkin paikkaan, toisiin ihmisiin ja maailmaan. Ilman kotia olemme irrallisia ja turvattomia. Merkityksellinen, omaksi koettu koti voi kuitenkin rakentua monella tavalla ja monitasoisesti. Ei ole yhtä oikeaa kodin mallia (Granfelt 1998, 104). Kotipaikka voi vaihtua, muuntua

ja muokkautua ihmisen elämänkulun varrella erilaisissa elämäntilanteissa ja siirtymäkohdissa (ks. Vilkkö 1998; Huttunen 2002; Autonen-Vaaraniemi 2009, 89–99; Vilkkö ym. 2010). Kodittomuus voidaan puolestaan määritellä irrallisuutena, kuulumattomuutena ja turvattomuutena, eikä se tarkoita yksinomaan asunnon puutetta (Granfelt 1998). Aivan kuten koti ei ole staattinen pysyvä tila, sellaista ei ole kodittomuuskaan. Koti voidaan toisinaan mennettää, ja kodittomuus voi vaihtua johonkin uuteen paikkaan ja sen ihmisiin kiinnittymiseksi ja kuulumiseksi (esim. Loipponen 2010; Kauko & Forsberg 2018). Koti vaihtuu, muuntuu ja muokkautuu elämänkulun aikana: kannamekin mukana erilaisia henkilökohtaisia kotihistorioita. Niihin liittyy aina muistoja ja mielikuvia eletyn elämän kodeista ja mahdollisesta kodittomuudesta.

Vaikka koti on henkilökohtaisesti merkityksellistetty paikka, siihen liittyy vahvoja kulttuurisia ja normatiivisia merkityksiä, jotka osaltaan vaikuttavat kotikokemuksiin. Koti ymmärretään usein yksityisenä paikkana, jota suojaa kotirauha. Näin se eroaa julkisista ja institutionaalisista paikoista, kuten kaduista, puistoista, kirjastoista, sairaaloista tai virastoista. Lisäksi kotiin liitetään monesti kulttuurisia normeja: minkälaista on riittävä siisteys, kuinka persoonallinen kodin täytyy olla ja millaisia kodin ihmissuhteiden täytyy olla. Henkilökohtaiset kotimerkitykset voivat olla hyvin erilaisia suhteessa kulttuuriin ja normatiivisiin merkityksiin; esimerkiksi puisto voi jollekin tuntua kotipaikalta, tai yhdelle tavaroiden hamstraamisena näyttäytyvä toiminta voi jollekin toiselle luoda tunteen turvallisesta kodista. Kulttuuriset ja normatiiviset merkitykset saattavat myös olla erilaisia esimerkiksi eri sukupuolten, sosiaaliluokkien tai etnisten ryhmien välillä, jolloin voi syntyä ristiriitoja etenkin, jos omasta näkökulmasta erilaiselta tuntuviin koteihin liitetään poikkeavuutta, negatiivisia ja leimaavia piirteitä. Kodin erilaisista merkityksistä tulee valtakysymyksiä silloin, kun esimerkiksi julkisen vallan edustaja puuttuu poikkeavaksi määrittyvään erilaisuuteen ja pyrkii muokkaamaan sitä.

Kun koti määritellään edellä kuvattuun tapaan moniulotteisesti, mitä siis kohdataan ja miten koti merkityksellistyy, kun asiakkaiden ja hyvinvointityön tekijöiden tapaamispaikkana on koti? Tässä luvussa kyse on asiakkaiksi nimettyjen osapuolien, esimerkiksi mielenterveys- ja päihdekuntoutusta tai

vanhusten hoivapalveluja saavien ihmisten, kodeista, joihin ammattilaiset tulevat ja joiden toimintaan he tavalla tai toisella osallistuvat kuntoutusta ja palveluja toteuttaessaan. Työntekijöiden omat kotikokemukset ja heidän kotiin liittämänsä kulttuurisnormatiiviset merkitykset vaikuttavat siihen tapaan, jolla he toimivat asiakkaiden kodeissa.

Luvussa jäsenän ensin sitä, miten asiakkaiden kodit tulevat kohtaamispaikoiksi silloin, kun keskustellaan asiakkaiden kotiin ja kotipaikkoihin liittyistä muistoista ja tunteista. Toiseksi käsittelen, miten koti siihen liittyvine henkilökohtaisine ja kulttuurisine merkityksineen, normatiivisine arvioituneen ja puuttumisineen, fyysisine tunnusmerkkeineen ja ruumiillisine toimintoineen on läsnä silloin, kun asiakkaat ja työntekijät kohtaavat toisensa asiakkaan omassa asunnossa. Luvun kolmas iso teema pureutuu kodittomuuteen kohtaamispaikkana: miten tunne kodittomuudesta merkityksellistetään ja kohdataan asiakkaiden ja työntekijöiden tapaamisissa. Teema jatkuu sen käsittelemisellä, miten kodittomuuden kohtaamisesta siirrytään kodin rakentamiseen: millainen rooli työntekijöillä voi olla asiakkaiden henkilökohtaisten kotimerkitysten ja kodin rakentamisessa? Luvun sisällöt, erityisesti koskien toista ja kolmatta teemaa, perustuvat osin kollegojeni kanssa tekemiini empiirisiin kotikäyntivuorovaikutuksen tutkimuksiin, joten viittauksia omiin alkuperäisteksteihini on tästä syystä luvussa melko paljon.

Kohtaamispaikkana kotimuistot ja kuulumisen kokemukset

Kun koti ymmärretään kokemuksellisena paikkana, johon on kiinnitytty, jonka varaan merkityksellinen elämä rakentuu ja josta käsin asetetaan maailmaan, se tulee monella tapaa läsnä olevaksi ja puhutuksi asiakkaiden ja työntekijöiden kohtaamisissa. Anni Vilkon ja kumppaneiden (2000) ajatusta mukailleen asiakkaiden kotien ja kotikokemusten ymmärtäminen auttaa ymmärtämään heidän kokemuksellista hyvinvointiaan sekä antaa välineitä hyvinvoinnin vahvistamiseen ja sen puutteiden korjaamiseen. Kyse ei ole vain fyysisestä tai maantieteellisestä kotipaikasta, vaan laajemmasta kuulumisen tunteesta, johon liittyvät sekä yksilölliset merkitykset että sosiaaliset, yhtei-

sölliset ja yhteiskunnalliset ulottuvuudet. Tässä mielessä kodin kohtaavaa hyvinvointityötä voidaan luonnehtia psykososiaaliseksi ja suhdeperustaiseksi (psykososiaalisesta työstä ks. Granfelt 1993; Kuusisto & Ranta 2020, 113–114; suhdeperustaisesta työstä ks. Ruch ym. 2018; Ranta 2020, 65–69).

Olellaisia ovat kotiin ja kotikokemuksiin kietoutuvat asiakkaiden muistot fyysisen todellisuuden ”tuolla puolen”. Ne ovat ihmisen mukana kulkevia tunnelmia, tunteita, ääniä, tuoksuja ja kuvia (Richardson 2019, 7). Menneen elämän muistot, niistä kertominen ja niiden kuunteleminen rakentuvat asiakkaan ja työntekijän kohtaamispaikaksi samaan tapaan kuin Anni Vilkkonen (1997; 2010) ymmärtää kirjoitetun omaelämäkerran kohtaamispaikaksi elämänsä kertojan ja sen lukijan välillä. Työntekijä pääsee näin osalliseksi asiakkaan elettyyn ja kerrottuun elämään ja voi myös osallistua kertomuksen muokkaamiseen.

Riippuen siitä, millaisesta hyvinvointityöstä on kysymys, asiakkaiden menneisyys ja siitä keskusteleminen voivat olla eri tavoin läsnä asiakkaiden ja työntekijöiden kohtaamisissa. Psykososiaalisesti painottuneessa työssä asiakkaan elämäntarinan kertominen ja kuuleminen ovat keskeisessä roolissa: voidaan esimerkiksi miettiä sitä polkua, jota pitkin asiakas on päätyntyn asunnottomuuteen, rikollisuuteen, väkivaltaiseen suhteeseen tai huostaanotetuksi (Granfelt 2016; Nousiainen 2016). Erilaiset paikkoihin, niihin kuulumiseen ja kuulumattomuuteen liittyvät muistot voivat merkityksellistyä näissä poluissa kannatteleviksi tai turvattomuutta tuottaviksi tekijöiksi. Esimerkiksi lapsuuden kodissa, koulussa, työpaikoissa, harrastuksissa ja erilaisissa hyvinvointityön tekijöiden kohtaamisissa voi olla hetkeistä ja ihmisistä riippuen näitä molempia elementtejä. Intensiivisen asiakkaiden eletyn elämän koteihin keskittyvän työskentelyn lisäksi muistojen kodit tulevat usein puheeksi muun toiminnan rinnalla. Esimerkiksi mielenterveys- ja päihdekuntoutuksessa saatetaan keskustella asiakkaiden arjen selviytymisestä ja resursseista, jolloin muistot menneistä kodeista voivat tulla spontaanisti mukaan keskusteluun ja olla hetkellisesti merkityksellisiä kohtaamispaikkoja. Samoin voi käydä kotisairaanhoidajan tai kodinhoitajan suorittamien toimenpiteiden lomassa.

Jos otamme lähtökohdaksi Paul O’Connorin laajan luonnehdinnan kodin merkityksestä ihmisten arjessa, koti hyvinvointityön kohtaamispaikkana tuo työntekijän hyvin lähelle asiakasta, osalliseksi hänen tähänastista elämänta-

rinaanasa ja identiteettinsä rakennuspuita. Kohtaamispaikoiksi ja keskusteltaviksi tulevat moninaiset fyysiset ja maantieteelliset paikat (kuten asunto, naapurusto, lähiluonto, kaupunki, maa ja maailma). Puheenaiheena voivat yhtä lailla olla pienemmät ja suuremmat sosiaaliset ryhmät, kollektiiviset kodit (kuten perhe, ystävät, työ- ja harrastusyhteisöt ja uskonnolliset yhteisöt), joihin asiakas on tuntenut kuuluvuutta ja joissa hän on tullut tunnustetuksi omana itsenään ja täysivaltaisena toimijana. Selvää on, että tällaisessa elämäntarinallisessa identiteettityössä (Juhila 2018, 81–86) kohtaamispaikoiksi tulevat myös muistot kodittomuudesta, kuulumattomuudesta ja ei-tunnustetuksi tulemisesta (ks. Nousiainen 2016). Palaan tähän kodittomuuden teemaan myöhemmin tekstissä. Sitä ennen paneudun kuitenkin luvun toiseen teemaan, jossa tarkastelen sitä, mitä koti kohtaamispaikkana tarkoittaa silloin, kun asiakas ja työntekijä tapaavat toisensa erityisessä fyysisessä tilassa, asiakkaan asunnossa.

Kohtaamispaikkana asiakkaan asunto

Arkisessa kielenkäytössä ja kulttuurisyhteiskunnallisessa ymmärryksessä kodiksi kutsutaan fyysistä tilaa, jossa ihminen asuu ja on kirjoilla. Kuitenkin edellä kerrotun mukaisesti tiedämme, ettei fyysinen asunto ole koti, ellei se tunnu kodilta ja jos sinne ei tunne kuuluvansa (esim. Nousiainen 2004, 104–105; Vilkkonen ym. 2010; Juhila ym. 2016, 37). Vastaavasti ammatillisessa kielenkäytössä kotikäynneiksi kutsutaan työntekijän ja asiakkaan kohtaamisia asiakkaan asunnossa. Näissä kohtaamisissa on monia erityispiirteitä, joita erittelen seuraavaksi.

Yksityisen ja julkisen sekoittuminen

Suomen perustuslaissa on pykälä, joka koskee yksityiselämän suojaa. Sen mukaan ”jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu” (Suomen perustuslaki 731/1999, 10§). Rikoslainsäädännössä puolestaan määritellään kotirauhan suojaamiseksi fyysisiksi tiloiksi ”asunnot, loma-asunnot ja muut asumiseen tarkoitettut tilat, kuten hotellihuoneet, teltat, asuntovaunut ja asuttavat alukset,

sekä asuintalojen porraskäytävät ja asukkaiden yksityisaluetta olevat pihat niihin välittömästi liittyvine rakennuksineen” (Rikoslaki 39/1889, 24. luku, 11§). Kotirauhan rikkominen – toisen kotiin luvatta tunkeutuminen tai kotirauhan häiritseminen esimerkiksi metelöimällä – on rikoslain mukaan sanktioitu teko (Rikoslaki 39/1889, 24. luku, 1§). Lainsäädäntö pohjaa kulttuurisesti tuttuun tulkintaan kodista omana, siellä asuvien ihmisten itse hallitsemana yksityisenä, fyysisenä tilana. Tämä tulkinta kietoutuu väistämättä myös asiakkaiden ja työntekijöiden kohtaamisiin asiakkaiden asunnoissa ja tuo siihen erityispiirteitä ja jännitteitäkin.

Asiakkaat ja työntekijät kohtaavat asiakkaiden asunnossa, kulttuurisesti yksityisiksi määrittävissä tiloissa, joita lain mukaan suojaa siis kotirauha. Hyvinvointityön tekijä edustaa puolestaan jotakin sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännön alaista julkisen vallan instituutiota, kuten perhepalveluja, lastensuojelua, aikuissosiaalityötä, asumispalveluja, päihdehuoltoa, mielen-terveyspalveluja, rikosseuraamuslaitosta, vammaispalveluja, vanhuspalveluja ja kotisairaanhoidoa. Kun työntekijät toteuttavat institutionaalista tehtäväänsä asiakkaiden kodeissa, yksityisen ja julkisen raja sekoittuu. Asunnossa on samaan aikaan läsnä sekä omaa fyysistä, kotirauhan turvaamaa tilaansa hallitseva asiakas että sinne institutionaalisen mandaattinsa nimissä tuleva työntekijä.

Yksityisen ja julkisen samanaikainen läsnäolo vaatii tasapainottelua ja luottamusta puolin ja toisin. Lähtökohtaisesti työntekijällä pitää olla asiakkaan lupa astua kynnyksen yli tämän asuntoon,¹ eli hän menee sinne ensisijaisesti vieraana (Twigg 1999, 383–384; Milligan 2003, 406; luku 6). Tämä tarkoittaa ennalta yhdessä sovittuja kohtaamisaikoja ja joskus neuvottelua kotiovella. Ilman kotirauhalainsäädäntöäkin tunnistamme tietyt kulttuuriset säännöt, jotka määrittelevät sitä tapaa, joilla toisten asuntoihin on sopivaa astua sisään. Kohteliasta, ihmisten omaa tilaa kunnioittavaa on kertoa käynnistä etukäteen, koputtaa oveen tai soittaa ovikelloa, tervehtiä ja varmistaa, onko vierailun ajankohta asukkaalle sopiva. Asunnon haltijat puolestaan tervehtivät tulijaa, pyytävät sisään ja toivottavat tervetulleeksi. Näin tapahtuu yleensä myös silloin, kun työntekijät tulevat tapaamaan asiakkaita näiden asuntoihin. Toisinaan työntekijällä voi olla avain asiakkaan asuntoon, esimerkiksi

toistuvissa kotipalvelutilanteissa, mutta silloinkin yleensä tervehditään sisään tultaessa.

Julkisen ja yksityisen sekoittumisesta kertoo se, että kohtaamistilanteissa vaihtelevat vieraan ja isännän/emännän positiot sekä asiakkaan ja työntekijän positiot (Juhila ym. 2016). Ensin mainitut todentuvat esimerkiksi silloin, kun vierailija riisuu kenkensä eteisessä, isäntä tai emäntä pyytää vierailijaa peremmälle ja ohjaa häntä istumaan tiettyyn paikkaan. Ne näkyvät myös silloin, kun osapuolet rupattelevat kahvin lomassa asunnon sisustuksesta tai lemmikkieläimistä kuin millä tahansa kyläilykäynnillä. Asiakkaan ja työntekijän positiot aktivoituvat puolestaan silloin, kun työntekijä toteuttaa sitä institutionaalista tehtävää, jonka vuoksi hän on tullut asunnolle: hän esimerkiksi kyselee ja tekee arviota vanhempien jaksamisesta tai asiakkaan päihteiden käytöstä, opastaa kodin ja terveyden hoidossa tai sosiaaliturvaetuuksien hakemisessa, vie suihkuun, lämmittää ruuan, annostelee lääkkeet tai hoitaa haavoja.

Julkinen ja yksityinen ovat asiakkaan ja työntekijän kohtaamisissa usein tasapainossa asiakkaan ja työntekijän orientoituessa sekä kulloisenkin institutionaalisen tehtävän mukaiseen toimintaan että kohtaamiseen asiakkaan hallitsemassa omassa tilassa. Tilanteessa voi syntyä ristiriitoja, jos asunnon haltija ei halua työntekijää rikkomaan kotirauhaansa ja kieltäytyy esimerkiksi päästämästä tätä sisälle tai kritisoi omassa asunnossaan tapahtuvaa julkista, institutionaalista tehtävää. Kohtaamisen painopiste voi lisäksi asettua julkiseen, institutionaaliseen toimintaan, mikäli työntekijä ottaa asunnon tilan haltuunsa esimerkiksi tulemalla ilman varoitusta sisälle omilla avaimillaan. Ongelmia voi tulla, jos hän tulee hoitamaan vain julkista tehtäväänsä asiakkaan kodissa ottamatta huomioon yksityisen tilan edellyttämää asettumista vieraan positioon, johon liitetään odotus asukkaan oikeudesta toimia vierailun isäntänä tai emäntänä sekä määrittää vierailun kulkua. Tällöin asunnosta tulee ainoastaan julkisen tehtävän suorittamisen tila: kotirauhaa ei kunnioiteta, ja asiakkaan oikeus hallita omaa yksityistä tilaansa kapenee merkittävästi. Toisaalta työntekijä voi ryhtyä toimimaan ja liikkumaan asunnossa ”kuin kotonaan” silloinkin, jos hänen ja asiakkaan välille on syntynyt vahva luottamus ja työntekijän rooli lähenee tukea antavan ystävän positiota.

Ympäristöjen vaihtuvuus ja ruumiillisuus

Suuri merkitys on sillä, missä paikassa työntekijä ja asiakas kohtaavat toisensa, sillä fyysinen paikka kietoutuu aina osaksi tuota kohtaamista. Usein kohtaamiset tapahtuvat julkisissa, institutionaalisissa paikoissa. Tällaisia paikkoja ovat esimerkiksi virastojen toimistohuoneet tai laitospaikat, kuten sairaalat ja vankilat. Institutionaaliset paikat ovat työntekijöiden kotikenttiä siinä mielessä, että niissä kohtaamisia raamittavat usein kontrolloidut asiakkaiden sisäänkäynti- ja tiloihin, määrätty tapaamisajankohdat ja tietyt käytännönkäytännöt ja rutiinit. Asiakas tulee näihin paikkoihin ikään kuin vieraana. Hänen on noudatettava paikkojen sääntöjä, kun taas työntekijän on asiakkaan omaan asuntoon tullessaan orientoitettava ainakin osin vieraan positio ja kunnioitettava asiakkaan kotirauhaa. (Juhila 2018, 105–189.)

Työntekijöiden, joiden työhön kuuluu runsaasti kotikäyntejä, fyysiset työympäristöt vaihtuvat tiheästi. Työntekijän on lähdettävä liikkeelle, jalkauttava erilaisille asuinalueille ja -paikoille, jotka eivät ole hänelle välttämättä entuudestaan tuttuja, vaan vaativat perehtymistä karttoihin, matka-aikoihin ja matkustusvälineisiin. Etenkin ensimmäistä vierailuaan tiettyyn asuntoon tehdessään työntekijän on perehdyttävä myös asunnon tiloihin sekä siihen, missä hänellä on lupa asunnossa liikkua. Asiakas määrittää paljolti sen, mihin työntekijä voi esimerkiksi asettua istumaan keskustelemaan tai missä tiloissa tehdään erilaiset hoitotoimenpiteet. Tilanne poikkeaa selvästi vaikkapa toimistokohtaamisista, joissa esimerkiksi osapuolten istumispaikat on selkeästi määritelty ja työntekijän määriteltävissä. Yksityisissä asunnoissa tapahtuvissa kohtaamisissa myös usein liikutaan enemmän kuin toimistoissa. Asiakas voi esimerkiksi välillä piipahtaa keittiössä vahtimassa ruuan valmistumista, käydä parvekkeella tupakalla, avata oven ovikellon soidessa tai käydä rauhoittamassa itkevää lasta. Liikkumiset voivat keskeyttää jonkun käynnissä olevan keskustelun tai toimenpiteen ja saattavat vaihtaa sen toteuttamisen paikkaa, jos työntekijä liikkuu asiakkaan mukana. (Ferguson 2010; England & Dyck 2011; Juhila ym. 2021.)

Kun kyseessä on yksityinen tila, myös tilojen sosiaalinen ympäristö on osin ennakoimaton ja vaihtuva. Asiakkaalla voi esimerkiksi olla päällä jokin akuutti kriisi, johon työntekijä ei ole osannut varautua. Paikalla voi olla varsi-

naisesti tavattavan asiakkaan lisäksi perheenjäseniä, kumppaneita ja ystäviä, joiden läsnäolo on otettava huomioon. On mietittävä esimerkiksi sitä, mistä asioista voi heidän kuullen puhua ja mistä ei. On myös päätettävä, milloin heidän osallistumisensa asioiden käsittelyyn ja tekemiseen on mahdollista. Edellä mainitut tilanteet voivat lisätä kotikäyntien turvattomuutta ja riskejä. Säännönmukaiset kohtaamiset samojen asiakkaiden asunnoissa lieventävät osin työympäristöjen yllätyksellisyyttä ja vaihtuvuutta, kun asuntojen tilat niiden sosiaalisine ja fyysisine ympäristöineen ja niihin asettumisineen alkavat tulla tutuiksi, mutta tietynlainen ennakoimattomuus yksityisiin tiloihin silti aina liittyy. (Juhila ym. 2021.)

Asuntoihin sisään astuminen ja niissä liikkuminen tekevät työstä ruumiillista. Ruumiillisuus ilmenee lisäksi kotiin liittyvinä aistihavaintoina, kuten ruuan tuoksuina, tupakan hajuna, puhtauden ja likaisuuden tunnistamisena ja lemmikkieläinten kosketteluna. Asiakkaan asuntoon jalkautuva työ on siis aina ruumiillista, myös silloin, kun institutionaalisen tehtävän hoitaminen tarkoittaa lähinnä keskustelua. Monet hyvinvointityön tehtävät asiakkaiden asunnoissa sisältävät siivoamista, asiakkaiden pesemistä ja hoitamista, jotka tapahtuessaan asiakkaiden yksityisessä tilassa korostavat entisestään työn ruumiillisuutta. (Twigg 1999; Karlsson & Gunnarson 2018; Muzicant & Peled 2018.)

Asuntojen havainnointi

Asiakkaan asunnossa tapahtuvissa kohtaamisissa työntekijällä on mahdollisuus nähdä, miten asiakas elää tavallista arkeaan. Hän voi tehdä havaintoja esimerkiksi siitä, millaisia voimavaroja tai puutteita on tämän jokapäiväisen elämän ympäristöissä mukaan lukien naapurusto ja asuinalue. Ihminen ja hänen elämänsä näyttävät ikään kuin kokonaisempina kuin esimerkiksi toimisto- tai laitospaikoissa. Työntekijät tekevät jatkuvasti, joko tietoisesti tai tiedostamatta, havaintoja asiakkaiden asumisen ja elämisen ympäristöistä. Myös asiakkaat esittelevät toisinaan asuntoaan, sen huoneita, sisustusratkaisuja ja esineistöä työntekijöille samaan tapaan kuin kenelle tahansa kyläilijälle. Tässä ei ole sinänsä mitään ihmeellistä, sillä havainnoimme kaik-

ki jatkuvasti ympäristöä ja ihmisiä. Hyvinvointityössä havainnointi saa silti omanlaisiaan sävyjä.

Työntekijöiden tekemillä asuntojen havainnoinneilla on ammatillinen perustelunsa, joka liittyy kulloiseenkin institutionaaliseen tehtävään. Kotikäynneille mennään tietyistä syistä, jotka vaikuttavat siihen, mitä käynneillä tehdään ja mihin asiakkaan asunnossa kiinnitetään huomiota. Toisinaan havainnointi voi olla käynnin keskeinen tehtävä. Näin on erityisesti silloin, kun työntekijä kerää ja tuottaa tietoa erilaisten arviointien ja päätöksenteon pohjaksi (luku 8). Esimerkiksi vammais- ja vanhuspalveluissa asuntoa voidaan havainnoida, kun tavoitteena on saada tietoa siitä, onko se esteetön tai oikein varusteltu suhteessa asiakkaan toimintakykyyn ja arkisessa elämässä selviytymiseen. Samalla saadaan tietoa siitä, onko asunnossa tarvetta muutostöille, tarvitseeko asukas tukipalveluja vai pitääkö hänen asuinpaikkaansa kenties vaihtaa. Lastensuojelun tukitoimien tarvetta arvioitaessa tai lasten huoltoon, tapaamisoikeuteen ja asumiseen liittyvää olosuhdeselvitystä tehtäessä havainnoidaan asuntoa ja sen soveltuvuutta lasten elämisen ympäristönä, jolloin huomiota voidaan kiinnittää niin fyysisiin ja materiaalsiin seikkoihin kuin asunnossa elävien ihmisten keskinäiseen vuorovaikutukseenkin (Forsberg ym. 2018). Kun havainnointi on kotikäynnin keskeinen tehtävä ja tähtää palvelutarpeen arvioinnin tekemiseen ja päätöksentekoon, sen kautta tuotettu tieto päättyy yleensä virallisiin asiakasdokumentteihin.

Havainnointi on läsnä asiakkaiden asunnoissa tapahtuvissa kohtaamisissa silloinkin, kun se ei kytkeydy palvelujen tarpeen arvioitiin tai erilaisten selvitysten tekoon, vaan ammatillisen työn ja palvelujen toteuttamiseen asiakkaiden asunnoissa, kuten kotihoitoon, mielenterveys- ja päihdekuntoukseen tai sairaanhoidollisiin tehtäviin. Usein työntekijät myös sanallistavat tekemiään havaintoja asiakkaille. He voivat kannustaa ja rohkaista asiakasta esittämällä kohteliaisuuksia asunnosta, esimerkiksi sen siisteydestä (verrattuna edelliseen käyntiin) tai kauniista sisustuselementeistä. Toisinaan työntekijän äänen lausumat havainnot saattavat sisältää kritiikkiä esimerkiksi liiasta tavaroiden kertymisestä asuntoon ja neuvoja siitä, miten niitä voisi vähentää. Havainnot voivat viestiä myös huolesta, kuten kommentit syömättä jätetystä ateriapalvelun ruuasta tai asunnon kylmyydestä. (Juhila ym. 2022; Juhila & Günther 2020.) Havainnot esimerkiksi valokuvista tai muistoesineistä voivat johdattaa

psykososiaaliin, kuulumiseen ja kuulumattomuuteen liittyviin keskusteluihin, tai huomiot jääkaapin avaamattomista olutpulloista saattavat johtaa kotikatkaisuhoidon terapeuttisluonteiseen keskusteluun (Holmberg & Ranta 2021). Havaintoja voidaan toisinaan esittää myös ensisijaisesti vierailijan positiosta käsin: työntekijä voi todeta vaikkapa, että asiakkaan sohvakalusto on samanlainen kuin hänellä itsellään tai että tämän kissalla on hieno väritys, vaikka ero ammattilaisen positioon onkin usein veteen piirretty.

Kohdatessamme toisia ihmisiä erilaisissa ympäristöissä, teemme jatkuvasti havaintoja sekä fyysisistä ympäristöistä että siitä, miten ihmiset asettuvat niihin. Ei siis ole sinänsä yllättävää, että havainnointi on keskeisesti läsnä myös hyvinvointityössä. Kohtaamiset asiakkaiden asunnoissa luovat erityisen fyysisen ympäristön ja mahdollistavat erilaisen asiakkaiden elämän havainnoinnin kuin esimerkiksi toimistoympäristö. On selvää, että havainnointiin ja kotikäynteihin yleensä liittyy myös merkittävää ammatillista vallankäyttöä, johon paneudun seuraavaksi.

Kotikäynnit ja ammatillinen valta

Kotikäyntejä tehdään hyvinvointityössä erilaisissa organisatorisissa konteksteissa ja erilaisia institutionaalisia tehtäviä toteuttaen. Käyntien funktiotkin ovat moninaisia ja kattavat ainakin kontrollin, tuen, kuntoutuksen, huolenpidon, hoivaamisen ja hoitamisen. Erilaiset institutionaaliset tehtävät määrittelevät sen, mikä on kotikäynnin ensisijainen funktio: esimerkiksi rikosseuraamusalan työssä painottuu kontrolli, mielenterveyspalveluissa tuki ja vanhuspalveluissa hoiva. Toisaalta kyse on vain painotuksista, sillä organisatiokontekstista ja institutionaalisesta tehtävästä riippumatta kaikki funktiot voivat aktivoitua tilanteisesti. Esimerkiksi selvästi päihtyneen kuntoutujan asunnolla käydessään mielenterveyspalvelujen työntekijä voi tukikeskustelun lomassa kiinnittää huomiota tämän päihteiden käyttöön ja siirtyä kontrolloivampaan työotteeseen. Valvontarangaistusta suorittavan asiakkaan luona käydessään rikosseuraamusalan työntekijä saattaa valita huolenpidolliseen otteen, jos tämä on kovassa kuumeessa sängyssään. Vanhaa ihmistä pesemään tullut hoitaja saattaa kohdata asukkaan kaatuneena asunnon lattialla,

jolloin suunnitellun käynnin funktio muuttuu ambulanssin tilaamiseksi ja siten vahvemmaksi interventioksi asiakkaan elämään.

Kaikkien institutionaalisten tehtävien toteuttaminen erilaisine funktioineen sisältää aina ammatillista vallankäyttöä. Kun kohtaamispaikkana on asiakkaan oma asunto, vallankäyttö saa erityisiä piirteitä. Erityisyys liittyy siihen, että asunto on yksityistä, kotirauhan piiriin kuuluvaa aluetta. Periaatteessa asiakkaalla on näin valta hallita asuntoaan, estää ei-toivotut vierailut ja ohjata isäntänä tai emäntänä vierailujen koreografiaa. Tämä tasapainottaa asiakkaan ja työntekijän välistä valtasuhdetta.

Laajasti tulkiten kotirauhan voi ajatella sisältävän myös ihmisten oikeuden elää asunnoissaan haluamallaan tavalla. He voivat päättää esimerkiksi sisustuksesta, tavarain määrystä ja siisteystasosta tai asumisensa jatkuvuudesta itse. Työntekijöiden hienovarainenkin puuttuminen tämänkaltaisiin asioihin on ristiriidassa asiakkaiden yksityisyyden ja itsemääräämisoikeuden kunnioittamisen kanssa. Lisäksi on olemassa riski, että työntekijät havainnoivat ja arvioivat asiakkaiden koteja omien kulttuurisnormatiivisten käsitystensä pohjalta; esimerkiksi se, miltä näyttää riittävän kunnollinen asunto, voidaan määritellä monella tavalla. Historian tutkimus on osoittanut, että paremmassa luokka-asemassa olevien työntekijöiden ja vapaaehtoisten auttamiseen tähtäävät köyhissä kodeissa ja perheissä tekemät vierailut ja niissä tehdyt havainnot perustuivat ylä- ja keskiluokan moraalikäsitteisiin hyvästä kodista (Holbrook 1983; Satka 1995; Margolin 1997; Muzicant & Peled 2018).

Edelleen käydään keskustelua siitä, perustuuko kotikäyntityö valtiolliseen, julkiseen puuttumiseen ja kontrolliin vai painottuuko siinä enemmän asiakaslähtöinen, suhdeperustainen työote (esim. Muzicant & Peled 2018). Käytännön työssä näitä kahta ulottuvuutta on usein vaikea erottaa toisistaan. Esimerkiksi kotikäyntikohtaamisten tutkimukset osoittavat, että työntekijöillä on yleensä herkkyyttä tunnistaa se, kuinka arkaluontoista on puuttua asiakkaiden yksityisiin tiloihin. Heillä on myös kykyä reflektoida kulttuurisnormatiivisia käsityksiä ja niiden suhteellisuutta silloinkin, kun he tekevät melko vahvoja interventioita asiakkaiden elämään. Kriittisiä havaintoja asiakkaiden asunnoista tehdessään he suojaavat asiakkaiden kasvoja esimerkiksi toteamalla, että myös heillä itsellään kertyy helposti turhaa tavaraa asunnon nurkkiin, tai antamalla positiivista palautetta asiakkaille näiden muusta toi-

minnasta. Työntekijät myös esittävät perusteluja puuttumiselleen esimerkiksi kertomalla asunnon menettämisen ja hädän riskeistä, jos asiakas jättää noudattamatta taloyhtiön sääntöjä. He saattavat myös varoittaa terveyden heikentymisestä, jos asiakas ei huolehdi syömisestään, tai onnettomuusriskeistä, jos muistisairas ihminen kieltäytyy turvallisen asumisen mahdollistavasta, kotiin tuotavasta lisätuesta. Suhdeperustaisesta työotteesta kertoo se, että muu-
tosta vaativista asioista keskustellaan ja neuvotellaan asiakkaiden kanssa niin, että kunnioitetaan itsemääräämisoikeutta aina, kun se on mahdollista käske-
misen, toteamisen ja kommentoinnin sijaan. (Raitakari ym. 2018; Juhila ym. 2021.) Kyse on siten suostuttelevasta, subjekteja tuottavasta vallasta määrää-
vän ja asioihin ylhäältä päin puuttuvan vallankäytön sijasta (Foucault 1982).

Kovinta ammatillista valtaa käytetään ja kotirauhaa rikotaan silloin, kun työntekijä menee asuntoon vastoin siellä asuvan ihmisen tahtoa. Hyvinvointi-
työn näkökulmasta tällaisen intervention perusteena voi olla tapahtuma, joka uhkaa ihmishenkeä tai vaarantaa terveyttä, jolloin poliisilla on mahdollista mennä kotirauhan suojaamalle alueelle (Poliisilaki 872/2011, 6§). Toisinaan, esimerkiksi kiireellistä lastensuojelua vaativissa kriisitilanteissa, poliisin kanssa asuntoon voi myös mennä hyvinvointityön tekijä.

Kodittomuuden kohtaaminen ja kodin rakentaminen

Edellä käsittelin erityispiirteitä, jotka liittyvät kohtaamisiin asiakkaiden asunnoissa. Palaan nyt laajempaan tulkintaan kodista asiakkaiden ja työntekijöiden kohtaamispaikkana, jossa koti ymmärretään johonkin kuulumisen paikkana. Käännän kuitenkin tarkastelun kodin vastakohtaan eli kodittomuuteen, jossa on kyse kuulumattomuudesta ja paikattomuudesta niin kokemuksellisena kuin konkreettisena tilana. Kodittomuuskin voi olla asiakkaiden ja työntekijöiden kohtaamispaikka.

Paikattomuuden ja kuulumattomuuden kohtaaminen ja korjaaminen rakenteellisena kysymyksenä

Kodittomuutta ei pidä lähestyä ainoastaan tai edes ensisijaisesti yksilön kokemuksen kuulumattomuudesta ja paikattomuudesta, koska sillä on vahva yhteys rakenteellisiin, eriarvoisuutta tuottaviin yhteiskunnallisiin ja globaaleihin kysymyksiin. Asunnottomuus on keskeinen näistä kysymyksistä. Asunnottomuus tarkoittaa oman pysyvän asunnon puuttumista: asunnoton elää ja yöpyy puistoissa, kaduilla ja rappukäytävissä, tuttavien ja sukulaisten luona tai tilapäisissä asumisyksiköissä. Asunnottomuutta tuottavat osaltaan asuntopoliittiset ratkaisut ja niihin kytkeytyen sopivien asuntojen puute, ja se on tunnistettu yhteiskunnalliseksi, poliittisia ratkaisuja vaativaksi ongelmaksi. Suomessa asunnottomuuden vähentäminen ja lopulta poistaminen onkin ollut keskeinen poliittinen tavoite 1970-luvulta lähtien. 2000-luvulta lähtien painotus on ollut Asunto ensin -mallin mukaisissa asunnottomuuden poistamisohjelmissa, joissa korostetaan kaikkien ihmisten oikeutta omaan asuntoon riippumatta muista mahdollisista vaikeuksista ja palvelujen tarpeista. Ohjelmat ovat tuottaneet tulosta, mutta asunnottomuutta ne eivät ole toistaiseksi kokonaan poistaneet. (Ks. Fredriksson 2018.)

Asunnottomuus ja kodittomuus eivät ole ihmisten kokemuksina välttämättä sama asia. Kodittomuutta voi kokea, vaikka ihmisellä olisi oma asunto, ja asunnoton ihminen voi kokea kodinomaista kuulumista joihinkin paikkoihin ja yhteisöihin, esimerkiksi lähimetsään tai erilaisiin matalan kynnyksen palvelupaikkojen tiloihin ja ihmisiin. Toisaalta asunnottomuus ja kodittomuus voivat usein myös liittyä yhteen. Asunnottomia tavatessaan hyvinvointityön tekijät kohtaavat sekä asunnottomuutta että kodittomuutta. Asunnottomien fyysiset kohtaamispaikat voivat olla monenlaisia. Asunnottomat ihmiset ja työntekijät voivat tavata toimistoissa (esimerkiksi tiettyjen palvelujen ja etuuksien hakemisen merkeissä), laitoksissa (esimerkiksi sairaalassa) tai matalan kynnyksen paikoissa (esimerkiksi huumeiden käyttäjille suunnatussa terveysneuvontapisteissä), joissa asunnottomuus ja kodittomuus voivat tulla keskusteltaviksi ja johtaa toimenpiteisiin. Kohtaamisia keskusteluineen ja toimenpidepohdintoineen tapahtuu kuitenkin myös institutionaalisten tilojen ulkopuolella. Asunnottomia kohdataan heidän arkisen elämänsä paikois-

sa, kuten etsivässä työssä asuinalueilla, kaduilla ja puistoissa. Tällöin ollaan samalla tavalla kuin asiakkaiden asunnoissa ihmisten omilla areenoilla, joissa institutionaalisten paikkojen rutiinit ja säännöt eivät päde, vaan on osattava kunnioittaa arkielämän areenoiden sääntöjä ja tapoja. (Juhila 2018, 139–167.)

Globaalissa kehityksessä asunnottomuus ja kodittomuus laajenevat isoiksi kansainvälisen politiikan kysymyksiksi. Ihmiset joutuvat jättämään asuin-jojaan sotien, vainon, köyhyyden ja ympäristökatastrofien vuoksi. Tulevaisuudessa kodittomuutta aiheuttaa entistä useammin ilmastonmuutos. Monet elävät vuosiakin eräänlaisessa välitulassa, esimerkiksi pakolaisleireillä ja vastaanottokeskuksissa. Lähtöpaikka ja sen mahdollinen kodiksi koettu tila ovat siirtyneet eletyn elämän muistoiksi, ja tulevaisuuden tavoitteena ja toiveena on asettua pysyvästi johonkin paikkaan ja rakentaa sinne koti. On mahdollista, että välitulasta tulee joillekin koti (paikka, johon kokee kuuluvansa), mutta paljon todennäköisemmin se koetaan kodittomuuden paikkana. Hyvinvointityön tekijät kohtaavat ihmisiä näissä kodittomuuden paikoissa, pakolaisleireillä, vastaanottokeskuksissa ja tien päällä matkalla jonnekin. Näissä kohtaamisissa on usein kysymys perustarpeiden turvaamisesta, suojan, ruuan ja perusterveydenhoidon tarjoamisesta. Samalla voidaan käsitellä kodittomuutta ja visioida sitä, miten siitä pääsee eroon ja minkälainen koti tulevaisuudessa voi olla.

Asuntoa ja konkreettista elämisen paikkaa vaille olevat, usein kodittomiksi itsensä tuntevat ihmiset voivat jäädä myös hyvinvointityön ulottumattomiin: he jäävät kohtaamatta, vaille tarvitsemaansa apua ja tukea. Kohtaamatta voivat jäädä juuri kaikkein haavoittuvimmassa asemassa olevat ihmiset, kuten ihmiskaupan uhrit tai katulapset. Kaiken kaikkiaan asunnottomuuden ja kodittomuuden kohtaaminen niin kansallisena kuin kansainvälisenä kysymyksenä vaatii henkilökohtaisten asiakas-työntekijäkohtaamisten lisäksi rakenteellisen tason kohtaamisia. Asunnottomuus ja kodittomuus ovat ihmisoikeusloukkauksia, joten ihmisoikeuksien puolustamiseen sitoutuneiden hyvinvointityön tekijöiden on osaltaan pyrittävä vaikuttamaan käytännön työssään kertyneen tiedon avulla asunto-, pakolais- ja ilmastopoliittisiin kysymyksiin ja näin osallistumaan erilaisten konfliktien ja katastrofien ratkaisemiseen.

Kotoutuminen psykososiaalisena prosessina

Kodittomuudella on rakenteelliset juurensa, mutta ihmiset elävät ja kokevat ne osana elämäntarinaansa, sen menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta. Rakenteellisen hyvinvointityön rinnalle tarvitaan sen vuoksi psykososiaalista työotetta. Kodittomuus moninaisine merkityksineen on osa asiakkaiden elettyä elämää, jota he kantavat muistoissaan mukanaan. Kyse voi olla esimerkiksi lapsuuden perheen vaikeista, huostaanottoon päättyneistä ongelmista, asunnottomana kadulla elämisestä tai kodin ja kotiseudun menettämisestä sodan ja poliittisen vainon vuoksi. Kuulumattomuuden näkökulmasta kyse voi olla esimerkiksi koulukiusaamisen tuottamasta ulkopuolisuuden tunteesta, pitkäaikaistyöttömyyteen kytkeytyvästä syrjäytymisen kokemuksesta, vanhan ihmisten syvästä yksinäisyydestä ikätoverien kuoltua tai maahanmuuttajan kohtaamista, toiseutta synnyttävistä ennakkoluuloista ja rasismista. Tämänkaltaiset menneen elämän kokemukset, niistä puhuminen ja niiden käsittely ovat asiakkaan ja työntekijän kodittomuuden kohtaamispaikkoja, joissa tarvitaan psykososiaalista ja traumojen käsittelyyn orientoitunutta työotetta (ks. esim. Gergov-Koskelo ym. 2020; Allinen 2020).

Menneen kodittomuuden käsittely ei kuitenkaan riitä, vaan tarvitaan myös tulevaisuuteen orientoitumista ja toivoa luovaa työskentelyä; polun rakentamista pois kodittomuudesta kohti kotoutumista sekä kuulumisen ja tunnustetuksi tulemisen tunteiden vahvistumista. Tässä tullaan lähelle kaikessa hyvinvointityössä nykyisin painotettavaa osallisuuden näkökulmaa, jolla tarkoitetaan sekä osallisuutta oman elämän keskeisiin ratkaisuihin että osallisuutta erilaisiin yhteisöihin ja yhteiskuntaan. Tällainen kotoutuminen ei voi koskaan olla yksisuuntainen prosessi, jossa koditon ihminen integroituu ja osallistuu yhteiskuntaan. Kotoutuminen psykososiaalisena prosessina edellyttää mukaan ottavia yhteisöjä ja inklusiivista yhteiskuntaa. Hyvinvointityön tekijät yhdessä asiakkaiden kanssa voivat tehdä paljon tällaisten kotoutumisen edellytysten rakentamiseksi. Esimerkiksi yksinäisyydestä kärsivän asiakkaan kanssa voidaan lähteä yhdessä kirjastoon, puistoon, harrastuksiin tai virastoihin hoitamaan palveluihin ja etuuksiin liittyviä asioita. Lisäksi yhteisöllisten kokoontumispaikkojen, joissa ihmiset voivat kohdata toisiaan, ylläpitäminen ja rakentaminen tukevat kotoutumista. Asiakkaiden osallis-

tuminen yhdessä työntekijöiden kanssa hyvinvointipalvelujen arviointiin ja kehittämiseen tukee sekä osallisuutta ja yhteiskuntaan kotoutumista.

Kodittomuus omassa asunnossa ja kodin tunnun rakentaminen

Luvun loppuksi palaan jälleen asiakkaiden omiin asuntoihin ja niiden tarkasteluun kodittomuuden näkökulmasta. Oma asunto ei aina tarkoita sitä, että ihminen kokee juuri tämän fyysisen tilan kodiksi, johon tuntee kuuluvansa. Joanna Richardsonia (2019, 7) mukaillen asunnon kokeminen kodiksi edellyttää sen mieltämistä turvalliseksi paikaksi, josta käsin on helppo astua maailmaan ja toteuttaa itseään. Tällaisessa tapauksessa asunto tekee ihmisestä vahvemman toimijan myös muilla areenoilla, eli se tukee yhteisöllistä ja yhteiskunnallista kotoutumista.

Kodittomuuden kokemus omassa asunnossa voi liittyä moneen asiaan. Se voi esimerkiksi juontaa juurensa aiemmista, traumaattisista kodittomuuden kokemuksista lapsuuden perheessä. Jos aiempiin asuntoihin ei ole liittynyt kodin tuntua, sitä voi olla vaikea kiinnittää nykyiseen asuntoonkaan. Kodittomuus saattaa liittyä myös siihen, että ihminen ei ole saanut itse vaikuttaa siihen, millaiseen asuinympäristöön tai asuntoon muuttaa. Kodittomuutta voivat lisäksi tuottaa muut ihmiset, esimerkiksi ilman lupaa asuntoon tunkeutuvat tuttavat tai väkivaltaiset kumppanit. Turvattomuuden tunteena kodittomuutta voivat aiheuttaa myös yksinäisyys, heikentynyt fyysinen tai psyykinen toimintakyky, jotka tekevät asunnosta pahimmillaan eristävän, vankilanomaisen paikan (Tedre 2006).

Hyvinvointityön tekijät havaitsevat kotikäynneillä herkästi merkkejä siitä, milloin asunto ei ole asujalleen koti. Havainnoista tehtävät tulkinnat perustuvat paljolti kulttuuriseen ymmärrykseemme siitä, miltä riittävästi oikeanlainen koti näyttää. Tyhjä asunto, jossa ei ole persoonallisia esineitä ja muistoja eletystä elämästä, näyttää helposti ei-kodilta, johon ei ole kunnolla asetettu ja kiinnitytty (Miller 2008). Sotkuinen asunto tulkitaan puolestaan osoitukseksi asujansa toimintakyvyn laskusta ja nähdään herkästi asumiskelvottomaksi ei-kodiksi. Pelkkien havaintojen pohjalta tehdyt tulkinnat voivat olla normatiivisia ja ohittaa asiakkaan omat kokemukset asunnostaan. Siksi tulkinta kodittomuudesta edellyttää aina myös asiakkaan kuulemista. Olennaista hy-

vinvointityössä on, kohtaavatko osapuolten kodittomuustulkinnat vai ovatko ne ristiriidassa keskenään. Asiakkaat viestittävät toisinaan itse sanallisesti tai sanattomasti (esimerkiksi oleskelemalla pääasiassa muualla kuin asunnossaan) asuntoon ja asumiseensa liittyvää tyytymättömyyttä, turvattomuutta ja suoranaista pelkoa. Näiden viestien kuuleminen ja tunnistaminen tekevät asiakkaan kodittomuudesta asiakkaan ja työntekijän yhteisen kohtaamispaikan, minkä pohjalta on mahdollista ryhtyä työstämään polkua pois kodittomuudesta kohti kodin tunnun rakentumista.

Paul O'Connor (2018, 6–13) muistuttaa, että koti ei ole pysyvä rakenne, jota ei voi sen kadottua saada enää takaisin. Menetetyn tai taakse jääneen kodin tilalle voi aina rakentua uusi. Polku pois oman asunnon kodittomuudesta voi ensinnäkin olla se, että lähdetään rakentamaan asunnosta alun alkaen puuttunutta kodin tuntua tai palauttamaan sitä. Ensin mainittu voi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että asunnottomuusjakson jälkeen saatu asunto tehdään tavaroilla ja sisustuksella oman näköiseksi ja tehdään siitä oman, yksityisen hallinnan aluetta estämällä ei-toivottujen vierailijoiden tulo sinne. Työntekijät voivat kotikäynneillä osallistua tähän rakentamiseen sekä konkreettisesti että keskustellen. (Ranta & Juhila 2020.) Jälkimmäinen eli kodin tunnun palauttaminen voi toteutua esimerkiksi silloin, kun asunto muutetaan esteettömäksi toimintakykyä alentaneen vammautumisen tai sairastumisen jälkeen. Näin tila muuttuu turvattomuuden ja pelon jälkeen jälleen ympäristöksi, jossa asuja kokee olonsa turvallisiksi.

Toiseksi polku pois oman asunnon kodittomuudesta voi tarkoittaa muuttoa toiseen paikkaan. Jos kodittomuuden tunteen aiheuttaa esimerkiksi lähisuhdeväkivalta, voi turvataloon muutto olla ensiaskel kohti uutta, kodiksi tunnistettua paikkaa. Jos puolestaan esimerkiksi muistisairaus on aiheuttanut vanhalle ihmiselle sen, että hän on eksyksissä asunnossaan ja sen lähiympäristössä, muutto palvelutaloon tai hoivakotiin voi merkitä uudenlaisen, yhteisöllisemmän ja hoivaavan kodin löytymistä. Kulttuurisesti ja myös yksilöllisesti oma asunto näyttäytyy edelleen ideaalikutina, kun taas laitoksiksi nimetyt tilat hahmotetaan kodin vastakohtiksi (Aaltonen ym. 2015). Tämän vuoksi polku pois oman asunnon kodittomuudesta erilaisiin kuntouttaviin, hoidollisiin ja hoivaan perustuviin asumismuotoihin on sensitiivinen asia, jossa mahdollisen muuttajan itsemääräämisoikeus täytyy ottaa huomioon.

Kukaan ei voi sanoa toiselle, että tässä on nyt sinun uusi kotisi. Jonkin tilan tunnistaminen kodiksi on henkilökohtainen prosessi, mutta hyvinvointityön tekijöiden on mahdollista olla tukena tässä prosessissa. Erityisen tärkeää on rakentaa asumisympäristöjä, esimerkiksi hoivakoteja ja palvelutaloja, fyysisesti ja sosiaalisesti sellaisiksi, että ihmisen on mahdollista kotoutua niihin ja saavuttaa niissä oma toimijuus.

Johtopäätökset

Lähdin jäsentämään tämän luvun teemaa, kotia asiakkaan ja työntekijän kohtaamispaikkana, nojautumalla laajaan Paul O'Connorin (2018) kotimäärittelmään, joka korostaa paikkaa ja siihen kuulumista kodin lähtökohtana. Hyvinvointimme kannalta on tärkeää, että meillä on kotipaikka tai useita kotipaikkoja, jotka tarjoavat meille turvallisia kiinnekohtia ja jotka tuottavat fyysistä, sosiaalista ja psyykkistä suojaa sekä hyvää oloa. Koti koetaan ja merkityksellistetään henkilökohtaisesti. Käsityksiin kodista kuitenkin vaikuttavat kulttuuriset käsitykset siitä, millainen on hyvä tai huono koti. Kun koti on asiakkaan ja hyvinvointityön tekijän kohtaamispaikka, kohtaamisessa kietoutuvat yhteen sekä asiakkaiden ja työntekijöiden kotiin liittämät henkilökohtaiset merkitykset että kulttuuriset käsitykset.

Koti asiakkaiden ja työntekijöiden kohtaamispaikkana osoittautui tekstin työstämisen myötä paljon monitasoisemmaksi ja -mutkaisemmaksi asiaksi, kuin millaiseksi sen kirjoittamisen alussa ajattelin. Sen lisäksi, että käsittelin asiakkaiden asunnoissa tapahtuvia kotikäyntikohtaamisia eri näkökulmista, tekstiin tulivat mukaan kotiin ja kuulumiseen liittyvät muistot ja niihin liittyvät asiakkaiden ja työntekijöiden keskustelut samoin kuin keskustelut tulevista kodeista. Kotikohtaamisten rinnalle tärkeäksi näkökulmaksi nousivat myös kodittomuuden kohtaaminen niin menneisytydessä kuin nykyisyydessäkin sekä kodittomuuden kokemukset omassa asunnossa. Kodittomuus ja sen kohtaaminen hahmottuivat lisäksi rakenteellisiksi ja globaaleiksi kysymyksiksi.

Tämän luvun keskeinen johtopäätös on, että koti asiakkaiden ja työntekijöiden kohtaamispaikkana on paljon muutakin kuin tietynmittainen fyy-

sinen kohtaaminen asiakkaan asunnossa. Se sisältää elämäntarinallista identiteettityötä, psykososiaalisia ulottuvuuksia ja rakenteellista, ihmisoikeuksia ja itsemääräämisoikeutta peräänkuuluttavaa, kodittomuuden vastaista työtä. Kun hyvinvointityön tekijät kohtaavat asiakkaiden koteja ja kodittomuutta, he kohtaavat usein haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä; heitä, joiden kotimuistot ovat rikkinäisiä ja turvattomia tai niitä ei ole lainkaan, heitä, jotka kokevat parhaillaan kodittomuutta tai tarvitsevat apua ja tukea kotiarjessaan, heitä, jotka pelkäävät kodin tilassa, murehtivat tulevaisuuden kodittomuutta ja ”pakkomuuton” mahdollisuutta. Koti monine tasoineen ja merkityksineen on siten keskeinen paikka haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten parissa tehtävässä työssä.

Yksi teema jäi tekstistäni pois, vaikka mietin sen mukaan ottamista pitkään. Kyse on kodista työntekijöiden ja asiakkaiden kohtaamispaikkana silloin, kun käytössä on erilaisia digitaalisia välineitä tai teknologioita. Kun asiakas on kotonaan ja työntekijä toimistossaan ja yhteyttä pidetään esimerkiksi videopuhelulla, missä kohtaaminen silloin itse asiassa tapahtuu? Yhtäältä voi ajatella, että se tapahtuu videopuhelusovelluksessa, mutta toisaalta sovelluksen kautta työntekijä näkee asiakkaan kotiin, asiakas toimistoon. Miten kohtamiseen vaikuttaa se, että koti ja toimisto paikkoina ovat molemmat etäyhteydessä läsnä? Tuleeko silloin julkinen (kontrolli) yksityisyyden alueelle? Saman kysymyksen julkisen ja yksityisen suhteesta voi esittää silloin, kun asiakkaiden asuntoihin tuodaan esimerkiksi erilaisia turvateknologioita, joista on yhteys joihinkin julkisen instituutioihin (ks. luku 12). Tämän teeman ja siihen liittyvät kysymykset jätän kuitenkin tulevien tekstien ja tutkimusten aiheeksi.

1 ” Poliisilla on oikeus päästä kotirauhan suojaamalle alueelle, jos on perusteltua syytä epäillä, että meneillään on esimerkiksi ihmishenkeä tai terveyttä vaarantava tapahtuma tai omaisuudelle tai ympäristölle vahinkoa aiheuttava tapahtuma” (Poliisilaki 872/2011, 2. luku, 6§.).

Kirjallisuus

- Aaltonen, Tarja & Henriksson, Lea & Tiilikka, Tiina & Valokivi, Heli & Zechner, Minna (2015) Kodista laitokseen: Vanhusten asumisen representaatiot mielipidekirjoituksissa. *Gerontologia* 29 (4), 262–275. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1758717>.
- Allinen, Nnenna (2020) Väkivaltaa kokeneen maahanmuuttajanaisen tukeminen asumispalvelun avulla. Teoksessa Leena Lehtonen, Riitta Granfelt & Pilvi Azeem (toim.) Kohti kotia ja turvaa: Nais erityisyys asunnottomuustyössä. Helsinki: Y-Säätiö. 52–55.
- Autonen-Vaaraniemi, Leena (2009) Eronneiden miesten kodit jakotikäytännöt. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis 1445.
- Blunt, Alison & Dowling, Robyn (2006) Home. London & New York: Routledge.
- Douglas, Mary (1991) The idea of a home: A kind of space. *Social Research* 58 (1), 287–307. <https://www.jstor.org/stable/40970644>
- Dyck, Isabella & Kontos, Pia & Angus, Jan & McKeever, Patricia (2005) The home as a site for long-term care: Meanings and management of bodies and spaces. *Health & Place* 1 (2), 173–185. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2004.06.001>
- England, Kim & Dyck, Isabel (2011) Managing the body work of home care. *Sociology of Health & Illness* 33 (2), 206–219. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.2010.01331.x>
- Ferguson, Harry (2010) Walks, home visits and atmospheres: Risk and the everyday practices and mobilities of social work and child protection. *British Journal of Social Work* 40 (4), 1100–1117. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcq015>
- Forsberg, Hannele & Kääriäinen, Aino & Ritala-Koskinen, Aino (2018) Children's residence in divorce disputes: Examination of social work reports to the court. *Journal of Social Welfare and Family Law* 40 (1), 21–36. DOI: <https://doi.org/10.1080/09649069.2018.1414351>
- Foucault, Michel (1982) The subject and power: Afterword. Teoksessa Hubert L. Dreyfus & Paul Rabinow: Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics. London: Harvester, 208–226.

- Gergov-Koskelo, Petra & Ahtola-Poiesz, Anne & Virrankoski, Lotta (2020) Talousasioiden puheeksiotto ja traumaorientoitu työote tukemassa asumista Ensi- ja turvakotien liiton jäsenyhteisöissä. Teoksessa Leena Lehtonen, Riitta Granfelt & Pilvi Azeem (toim.) Kohti kotia ja turvaa: Nais erityisyys asunnottomuustyössä. Helsinki: Y-Säätiö, 44–51.
- Granfelt, Riitta (1993) Psykososiaalinen orientaatio sosiaalityössä. Teoksessa Riitta Ganfelt, Harri Jokiranta, Synnöve Karvinen, Aila-Leena Matthies & Anneli Pohjola (toim.) Monisärmäinen sosiaalityö. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 177–227.
- Granfelt, Riitta (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsinki: SKS.
- Granfelt, Riitta (2016) Vankilasta desistassipolun kautta kotiin. Teoksessa Kirsi Juhila & Teppo Kröger (toim.) Siirtymät ja valinnan asumispoluilla. Jyväskylä: SoPhi, 60–84.
- Holbrook, Terry (1983) Going among them: The evolution of the home visit. *The Journal of Sociology & Social Welfare* 10 (1), 113–135. <https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol10/iss1/9>
- Holmberg, Suvi & Ranta, Johanna (2021) Koti katkaisuhoidon tilana. *Janus* 29 (1), 54–70. DOI: <https://doi.org/10.30668/janus.84835>
- Huttunen, Laura (2002) Kotona, maanpaossa, matkalla: Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkerroissa. Helsinki: SKS.
- Juhila, Kirsi (2018) Aika, paikka ja sosiaalityö. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi & Günther, Kirsi (2020) Too much, too little, the wrong or the right kind? Negotiating homes' material stuff in the context of substance abuse and mental health home visiting. *Home Cultures* 17 (2), 73–91. DOI: <https://doi.org/10.1080/17406315.2020.1827360>
- Juhila, Kirsi & Hall, Christopher & Raitakari, Suvi (2016) Interaction during mental health floating support home visits: Managing host-guest and professional-client identities in home-spaces. *Social & Cultural Geography* 17 (1), 101–119. DOI: <https://doi.org/10.1080/14649365.2015.1042401>
- Juhila, Kirsi & Hansen Lofstrand, Cecilia & Raitakari, Suvi (2021) Devoted work without limits? Activities and premises of home visit work at the margins of community care. *International Journal of Care and Caring* 5 (2), 247–262. DOI: <https://doi.org/10.1332/239788220X16032965398106>

- Juhila, Kirsi & Holmberg, Suvi & Lydahl, Doris & Hall, Christopher (2022) Observing and commenting on clients' home environments in mobile support home visit interactions: Institutional gaze, normalization and face-work. *Housing, Theory and Society* 39 (1), 82–97. DOI: <https://doi.org/10.1080/14036096.2020.1838944>
- Juhila, Kirsi & Jolanki, Outi & Vilkkko, Anni (2016) Siirtymät ja valinnat vanhojen ihmisten ja asunnottomien asumispoluilla. Teoksessa Kirsi Juhila & Teppo Kröger (toim.) *Siirtymät ja valinnan asumispoluilla*. Jyväskylä: SoPhi, 40–59.
- Karlsson, Lis Bodil & Gunnarson, Evy (2018) Squalor, chaos and feelings of disgust: Care workers talk about older people with alcohol problems. *Aging and Society* 38 (8), 1624–1664. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0144686X17000228>
- Kauko, Outi & Forsberg, Hannele (2018) Housing pathways, not belonging and sense of home as described by unaccompanied minors. *Nordic Social Work Research* 8 (3), 210–221. DOI: <https://doi.org/10.1080/2156857X.2017.1343743>
- Kuusisto, Katja & Ranta, Johanna (2020) Psykososiaalisen päihdetyön asema Suomessa 1900-luvulta tähän päivään. Teoksessa Johanna Moilanen, Johanna Annola & Mirja Satka (toim.) *Sosiaalityön käänneet*. Jyväskylä: SoPhi, 112–140.
- Loipponen, Jaana (2010) Kodin merkitys menetyksen kerronnassa. Teoksessa Anni Vilkkko, Asko Suikkanen & Johanna Järvinen-Tassopoulos (toim.) *Kotia paikantamassa*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 146–168.
- Mallet, Shelley (2004) Understanding home: A critical review of the literature. *Sociological Review* 52 (1), 62–89. DOI: <https://doi.org/10.1111%2Fj.1467-954X.2004.00442.x>
- Margolin, Leslie (1997) *Under the cover of kindness: The invention of social work*. Charlottesville and Virginia: University Press of Virginia.
- Miller, Daniel (2008) *The comfort of things*. Cambridge: Polity Press.
- Milligan, Christine (2003) Location or dis-location? Towards a conceptualization of people and place in the care-giving experience. *Social & Cultural Geography* 4 (4), 455–470. DOI: <https://doi.org/10.1080/1464936032000137902>

- Muzicant, Amit & Peled, Einat (2018) Home visits in social work: From disembodiment to embodied presence. *British Journal of Social Work* 48 (3), 826–842. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcx033>
- Nousiainen, Kirsi (2004) Lapsistaan erillään asuvat äidit: Äitiysidentiteetin rakentamisen tiloja. Jyväskylä: SoPhi.
- Nousiainen, Kirsi (2016) Oma ovi yhteisössä: Pitkäaikaisasunnottomien asumispolut ja asumiseen liittyvät valinnat. Teoksessa Kirsi Juhila & Teppo Kröger (toim.) *Siirtymät ja valinnat asumispoluilla*. Jyväskylä: SoPhi, 163–191.
- O'Connor, Paul (2018) *Home: The foundations of belonging*. London: Routledge.
- Poliisilaki 872/2011.
- Raitakari, Suvi & Holmberg, Suvi & Juhila, Kirsi & Räsänen, Jenni-Mari (2018) Constructing the elements of the “recovery in” model through positive assessments during mental health home visits. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 15 (7), 1441. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph15071441>
- Ranta, Johanna (2020) Suhteellinen toimijuus huumeita käyttävien matalan kynnyksen palveluissa: Tutkimus institutionaalista vuorovaikutuksesta. Tampereen yliopiston väitöskirjat 279. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Ranta, Johanna & Juhila, Kirsi (2020) Constructing a sense of home in floating support for people using drugs. *Qualitative Social Work* 19 (4), 685–700. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F1473325019847262>
- Richardson, Joanna (2019) *Place and identity: The performance of home*. London: Routledge.
- Rikoslaki 39/1889.
- Ruch, Gillian & Turney, Danielle & Ward, Adrian (toim.) (2018) *Relationship-based social work: Getting to the heart of practice*. 2. painos. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Satka, Mirja (2005) Making social citizenship: Conceptual practices from the Finnish Poor Law to professional social work. Jyväskylä: SoPhi.

- Tedre, Silva (2006) Asunnon vangit: Ulos pääseminen sosiaalisena ongelmana. Teoksessa Tuula Helne & Markku Laatu (toim.) *Vääryyskirja*. Helsinki: Kela, 161–172.
- Twigg, Julia (1999) The spatial ordering of care: Public and private in bathing support at home. *Sociology of Health & Illness* 21 (4), 381–400. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9566.00163>.
- Vilkko, Anni (1998) Kodiksi kutsuttu paikka: Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkerroista. Teoksessa Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen & Anni Vilkko (toim.) *Liikkuvat erot: Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino, 27–72.
- Vilkko Anni (2010) Eletyn tilan kertominen. Teoksessa Anni Vilkko, Asko Suikkanen & Johanna Järvinen-Tassopoulos (toim.) *Kotia paikantamassa*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 35–58.
- Vilkko, Anni & Suikkanen, Asko & Järvinen-Tassopoulos, Johanna (toim.) (2010) *Kotia paikantamassa*. Rovaniemi: Lapin Yliopistokustannus.